

Karizmatik Otoritenin Sosyolojik Analizi

ALAADDİN YANARDAĞ^a

Öz: Max Weber'in sosyolojiye kazandırdığı karizma kavramı, kişiye yüklediği doğüstü yetenekler açısından psikolojiktir, ancak kitleler üzerindeki algı ve etkisi bakımından sosyolojik bir terim olarak değerlendirilmiştir ve sosyal psikoloji disiplini içerisinde incelenir. Karizma terimi, günümüzde Tanrı vergisi ve doğüstü bazı yeteneklere sahip kimseler için kullanılmaktadır. Karizmatik otorite bütün yönleri ile bürokratik egemenlik ve ekonomik yapıların tam zıddı bir konumdadır. Parasal ekonomi, gelir, vergi ve benzeri gibi iktisadi/mali sistemlere dayanmaz. Karizmatik lider günlük hayatın gereksinimlerini sağlamak için para ve gelir düzeni içindedir, fakat ondan beslenmez, otoritesini maddi çıkar ve parasal gelir üzerine kurmaz.

Anahtar Kelimeler: Max Weber, karizma, karizmatik liderlik, otorite, bürokrasi.

^a Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
al.yanardag44@gmail.com

Sociological Analysis of Charismatic Authority

Abstract: The concept of charisma, introduced to sociology by Max Weber, is psychological in terms of the supernatural abilities it attributes to a person, but it is considered a sociological term in terms of its perception and influence on the masses and is analyzed within the discipline of social psychology. Today, the term charisma is used for those who possess certain God-given and supernatural abilities. Charismatic authority is in all aspects the opposite of bureaucratic sovereignty and economic structures. It is not based on economic/fiscal systems such as monetary economy, income, taxes and so on. The charismatic leader is in the money and income system to provide the necessities of daily life, but he does not feed on it, nor does he base his authority on material interests and monetary income.

Keywords: Max Weber, charisma, charismatic leadership, authority, bureaucracy.

Giriş

Tarihte ilk defa ilahiyatçı Rudolf Sohm'un Hristiyan kilisesinin ilk zamanlardaki gelişimini tarif ederken kullandığı bu kavram, daha sonra Max Weber tarafından toplum bilimlerine uyarlanarak, dini ve mistik olduğu kadar dünyevi ve sosyal olguları da tarif etmekte kullanılacaktır. Terim aynı zamanda Max Weber'in otorite ve tarih üzerine yaptığı analizlerinde geniş bir şekilde yer alacak ve popülerize edilecektir.¹ Bu kelimenin aslı Yunanca "hibe edilmiş" anlamına gelen "kharisma"dır. İlk dönem Hristiyan bilginler, "Tanrının, belirlediği insanlara ihsan ettiği manevi bağışlar"a işaret için bu kelimeyi kullandılar. Kelime, onlardan Skolastik Hristiyan felsefesine geçti, daha sonra da Alman sosyolog Max Weber vasıtasıyla "bazı kimselere bahşedilmiş olağanüstü özellikler"i anlatmak için kullanılan sosyolojik bir kavram haline geldi. Alman sosyal bilimcilerin çoğu karizmayı halkın itaatinin esası olarak kabul ederler.²

İslam dünyasında peygamberler ve evliyanın karizmatik özellikleri olduğuna inanılır, zira mucize ve kerametler Allah tarafından bahşedilmiş bir yeteneğin eseridir. Bazı oryantalistler Arapçadaki "keramet" kelimesinin Yunanca "kharisma"dan alındığını, ama bu İslami kullanım şekli olan Arapça ifadeyi tercih ettiklerini yazarlar.³

Karizma Kavramı ve Karizmatik Liderlik

Weber karizmayı, bir insanın sıradan insanlardan ayrı bir yerde durmasını ve doğaüstü, insanüstü ya da en azından istisnai güçler veya niteliklerle donatılmış olarak görülmesini sağlayan belli bir kişilik özelliği olarak tanımlamıştır. Bunlar sıradan insanın ulaşamayacağı, ilahi kökeni olduğu ya da örnek alınması gerektiği düşünülen özelliklerdir. Bir insan bu özellikler sayesinde lider olarak görülür. Karizma kavramı hem din sosyolojisinde hem de siyaset sosyolojisinde yaygın biçimde kullanılmıştır.⁴

¹ William Outhwaite, *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, çev. Melih Pekdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 404.

² *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul: Risale Yayınları 1990, c. 2, s. 351.

³ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, s. 352.

⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 387.

Weber, ideal tipleri tanımlarken, karizmayı en önemli otorite tipi olarak tarif eder. Ona göre karizma kavramı, kendisinde olağanüstü yeteneklerin olduğuna inanılan ve bu yönüyle sıradan insanlardan ayrılan, kahramanlık niteliklerine sahip olan ve içinde bulunduğu toplumu krizlerden ve buhranlardan kurtaran lideri tanımlamak için kullanılır.⁵ Karizmatik lider, çevresindekilere ve takipçilerine kendisinde bir takım doğüstü güçlerin bulunduğu, birtakım sezgilere sahip olduğuna inandırabilir. Bu niteliklerini birtakım çoksusal niteliklerle sergiler. Böylece başkalarını kendine adadır ve onlar üzerinde çeşitli etkilerde bulunur. Karizmatik liderlerin çevresindekiler, onlara yürekleriyle inanırlar. Örnek vermek gerekirse, bütün kültürlerdeki tarihsel kahramanlar, peygamberler, azizler, ülkenin kurucu ve kurtarıcıları, zaferler kazanmış askerler, önderler, reformcular, kaşifler birer karizmatik liderdir.⁶

Weber'e göre, karizmatik otoritede diğer otorite tiplerinde olan bürokratik ve geleneksel yapılardaki kurallar bulunmaz. Karizmatik liderin herhangi bir ücret, ekonomik kazanç, görevde yükselme, kariyer ve uzmanlık sahibi olmak gibi talebi olmaz, o bütün bunları reddeder. Böylece görünen makam, rütbe ve hiyerarşiden ziyade taşıdığı misyon sayesinde toplumsal problemleri kendine has usullerle halleder. Bu başarısına dayanarak yandaş kitlelerin içsel ifadeleriyle kendisine itaat ve bağlılığını ister. Çevresindekiler karizmatik liderin bu niteliklerine inanmaz ve onu tanımazlarsa, karizmatik iddiası çöker. Şayet topluluk itaat eder ve ona bağlanırlarsa karizmatik lider onların önderi olur. Bu durumda takipçilerin herhangi bir seçimi söz konusu olmaz, karizmatik lideri kendilerinin önderi olarak tanımak bu kişilerin görevidir.

Başka bir ifadeyle, karizmatik otorite bütün yönleri ile bürokratik egemenlik ve ekonomik yapıların tam zıddı bir konumdadır. Parasal ekonomi, gelir, vergi ve benzeri gibi iktisadi/mali sistemlere

⁵ Sezgin Kızılcık & Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Konya: Göksu Matbaası 1992, s. 236.

⁶ Joseph H. Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Anı Yayıncılık, 2012, s. 216.

dayanmaz. Karizmatik lider günlük hayatın gereksinimlerini sağlamak için para ve gelir düzeni içindedir, fakat ondan beslenmez, otoritesini maddi çıkar ve parasal gelir üzerine kurmaz. Karizma sahibi bir lider ticaret yoluyla özel kazanç peşinde asla koşmaz, taşıdığı misyona karşılık bağlılarını vergilendirmeyi de kabul etmez. Bir bakıma, karizmasını dünyevi kazanç ve ekonomik davranışın reddi üzerine kurar. Tarihte bazı dini yapılardaki rahip ve savaş kahramanı şövalyelerin bekar kalmaları buna örnektir. Taşıdıkları karizmanın hakkını verebilmeleri için, sıradan insanların dünyevi ilişkileri, meslek edinmeleri ve düzenli aile hayatının dışında kalmaları gerekir.

Karizmatik Liderin Ortaya Çıkışı

Tarihsel olarak bütün toplumlar, içinde buldukları sosyoekonomik, geleneksel ve tarihsel koşulların dayatmasıyla kendi içlerinde karizmatik liderlerini çıkarırlar. Toplum üyelerinin belli bir zaman ve mekandaki yaşamları, inançları, beklenti ve ümitleri, karizmatik liderin bu koşullara uygun nitelikleri ile örtüşür. Weber'e göre, genellikle toplumların karşılaştığı kriz ve buhran dönemlerinde, karizmatik liderler ortaya çıkar. Böylesi kaos ortamlarında öne çıktıklarından dolayı da otoritelerini uzun zaman sürdüremezler.

Karizmatik liderlerin en önemli vasfı, olayların çözümünde radikal ve köktenci bir tavır sergilemeleridir. Bu yaklaşımları sayesinde günlük hayatın rutininden sapma gösterirler, sosyal hayatı düzenleyen davranış kuralları ve fikirlerle uzlaşmaz tutumlarıyla otoritelerini kurarlar. Bu olağanüstü niteliklerinden kaynaklanan güçlerini kaybederlerse, bütün bağlıları etrafından dağılıp gider ve liderin karizması aşınır. Toplum yeni bir karizmatik liderin ortaya çıkmasını bekler, karizmatik lider bütün gücünü yasa ve geleneklerden değil, kendinde var olduğuna inanılan olağanüstü niteliklerden alması gerektiğinden, bu hususta takipçilerinde en küçük bir şüphe ve endişeye mahal bırakmamalıdır. Aksi halde, karizması sona erer. Karizma teriminin merkezinde lider ve izleyicileri arasındaki davranışlar yer alır, ancak bu, her zaman rasyonel olmayabilir. Özellikle liderin takipçilerindeki irrasyonel tutum ve davranışlar her zaman

eleştiriye açıktır. Zaten karizma da günlük hayatın olağan alışkanlıkları dışında yerleşik kurallara zıt olarak gelişen, yeni hareket ve yapıları, aktörleri ortaya çıkaran bir süreçtir. Kısaca karizma toplumdaki mevcut yerleşik kurumlara yabancı bir olgudur.

Weber'in ideal tipleri olarak geleneksel otorite, bürokratik (akılcı/hukuki) ve karizmatik otorite olmak üzere üçlü bir tipoloji söz konusudur. Bu üç otorite türü her zaman ayrı ayrı öne çıkmayabilir. Weber bunların bir geçişkenlik, karışım ve armoni şeklinde de ortaya çıkabileceğini savunur. Sosyolojinin temelini toplumsal eylem üzerine kuran Weber, geliştirmiş olduğu otorite tiplerini saf/katıksız ideal tipler olarak kurgulamıştır. İdeal tip, akılcı yöntemlerle meydana getirilen değer yargılarından arınmış belli bir toplumsal olayın tüm tipik özelliklerini kapsayan ve bu özellikleri bireyleştireci görüş açısından bir araya getiren soyut bir zihinsel yapıt, bir kategoridir.⁷

Bu kategoriye göre üç ideal tipin karşılığı olan meşru otorite tipleri geleneksel otorite, yasal otorite ve karizmatik otoritedir. Modern zamanların popüler egemenlik tipi daha çok yasal otoritedir. Bu sistemde emretme ve yaptırım erkinin geçerliliği rasyonel kurallara dayanır ve toplumun tamamı için bağlayıcıdır. Bu akılcı kurallar da bir takım hiyerarşik normlara tabidir. Emir verme ve yaptırım gücünün geleneklere bağlı olduğu geleneksel otoritede, liderin meşruiyeti de geleneksel olarak devraldığı bir takım kutsallara dayanır. Ancak karizmatik otoritenin kaynağı yasal ve geleneksel otoritelerinkinden farklıdır. Karizmatik liderlikte otoritenin kaynağı yasal ve geleneksel otoritelerinkinden farklıdır. Karizmatik liderlikte, insanlarda önderin insanüstü, doğüstü niteliklere sahip olduğuna dair inanç öne çıkar.

Weber, toplumun ortaya çıkışını temellendirdiği toplumsal eylemleri de dört ideal tip kavramıyla açıklar. Kronolojik olarak bunlar, geleneksel eylemler, duygusal eylemler, değere yönelik rasyonel eylemler ve amaca yönelmiş akılcı eylemlerdir. Bu eylemlerin

⁷ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kurumları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985, s. 98.

şekillendirdiği davranış örüntüleri ve ilişkiler ağının örülmesi ile toplum meydana gelir.⁸ Bu arada toplumsal eylemlerin en önemlisi sayılan otorite ya da egemenlik, Weber'e göre, otoriteye sahip liderin ya da grubun iradeleriyle davranışlarını etkilediği kitlenin bu iradeye kendi rızaları ile itaat ediyormuşçasına hareket edecek şekilde etkilenmesidir.

Sosyal Değişme ve Karizmanın Rutinleşmesi

Toplumsal değişme, temelinde toplumun indirgenemez fizik birimi olan insan bireyine bağlı bir süreçtir. Bu süreçte bireyin katkısı ve rolü karizmayı ortaya çıkarır. Weber'in tabiriyle, insan bireyini sıradan insanlardan farklılaştıran insanüstü, doğüstü ve benzeri istisnai yeteneklere sahip kişisel özellikler karizmatik lideri doğurur. Toplumı değiştiren şey de bu özelliklerle donanmış karizmatik otoritelerin ortaya çıkışı ile ilgilidir. Kültürel ve sosyal şeklinde dikotomik bir ayırım temelinde toplumsal değişmeyi tarif eden Weber, doğrusal bir yönde ilerleyen akılcı sürecin işlediğini savunur.

Tarihsel süreçte antropoloji ve dinler tarihi verilerine bakıldığında, toplumsal değişme, sosyal değerler, dinsel inançlar gibi kültürel alanlarda görülür. Toplumda sosyal çözümlerin olduğu buhran dönemlerinde toplumsal yapı meşruluğunu yitirir. Tam da bu kaotik ortamda karizmatik bir lider ortaya çıkar ve toplumu tekrar dengeleri üzerinde birleştirerek yeni bir düzen kurar. Weber bu mekanizmayı karizmanın rutinleşmesi/kurumlaşması şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre davranış örüntülerimiz sosyolojinin merkezinde yer alan en önemli öğedir.⁹ Dolayısıyla sosyoloji, günlük davranış örüntülerinin oluşturduğu toplumsal eylemi yorumlama, anlama ve açıklamak, ayrıca aralarındaki nedensel ilişkileri ortaya çıkarma çabasıdır. Bilimsel açıdan herhangi bir toplumsal eylemin anlam ifade edebilmesi için, bu eylemlerin toplumun bütün kesimlerinin davranışlarıyla ilintili olması gerekir. Sadece ilintili olması da yeterli olmaz, aynı zamanda toplumsal eylemlerin başkalarının

⁸ Kongar, *Toplumsal Değişme Kurumları ve Türkiye Gerçeği*, s. 99.

⁹ Kongar, *Toplumsal Değişme Kurumları ve Türkiye Gerçeği*, s. 99.

davranışlarını değiştirmeye yönelik, yani kasıtlı olması da gerekir, Burada sözü edilen toplumsal eylem, günlük yaşamdaki rastgele ya da alışlagelmiş davranışlardan kasıtlı olması nedeniyle farklıdır ve bu bunun ayırdına varmak önemlidir.

Meşru otorite kaynaklarının niteliği, toplumsal değişme ile karizma arasındaki ilişkiyi de belirlemektedir. Normal şartlar altında, toplumun tüm ihtiyaçları geleneksel ve yasal otoriteler tarafından karşılanmaktadır, ancak hayatın zorunlu diyalektiği olan değişim kanunu, bilimsel ve kültürel alandaki değişimler, toplumdaki müesses nizamı sarsmaya başlar. Bunun sonucunda ise toplumsal çözümler ve krizler baş gösterir. İşte bu gibi toplumsal alt üst oluş ve kaos dönemlerinde karizmatik liderler meydana çıkarlar. Fakat herhangi bir tarihsel ve toplumsal dönemde krizler sürekli olamayacağı için, çalkantılı kaos döneminin sona ermesi ile karizmatik liderin otoritesi de zayıflar ve toplum üzerindeki etkisini yitirir. Yaşanan bu süreçte, karizmatik lider ve takipçileri, siyaset ve din kurumu tarafından örgütlenerek liderin mesajları ve davranışları dogma haline getirir. Bundan sonra karizma da kurumlaşmış, ilke ve gelenekleriyle rutinleşmiş olur. Böylece toplumsal değişme de gerçekleşmiş sayılır. Weber'in ifadesi ile, karizmatik liderin ortaya çıkışı ve karizmanın rutinleşmesi toplumsal değişimin kültürel değişmeye uyumu sürecidir. Bir başka ifadeyle Weber, kültürel değişme ile toplumsal değişimin birbirine paralel gelişmediğini, bu iki kavramın birlikteliğini sağlayan faktörün karizmatik liderin bireysel müdahalesi şeklinde toplumsal değişimin belirleyicisi haline geldiğini savunur.

Özetleyecek olursak, Weber, kültür alanındaki inanç ve değerlerdeki değişimler, sosyal alandaki toplumsal örgütler ve bunların işleyiş mekanizmalarının krizlere yol açtığını, bu noktada karizmatik bir liderin müdahalesi ile toplumsal krizin aşıldığı fikrini savunur.¹⁰

Otorite tiplerinin temeli, kitlelerin itaatini sağlayan motivasyon

¹⁰ Kongar, *Toplumsal Değişme Kurumları ve Türkiye Gerçeği*, s. 99.

üzerine kurulmuştur. Geleneksel otorite, eski geleneklerin kutsal niteliği ve gelenek tarafından otoriteyi kullanmaya çağrılanların meşru olduğu inancına dayanırken, akılcı otorite emirlerin ve egemenliği kullananların meşru olduğu inancı üzerine kuruludur. Karizmatik egemenlik ise bir liderin kutsal niteliğine veya kahramanlık gücüne ve onun tarafından getirilen ya da yaratılan düzene gösterilen olağanüstü bir bağlılık üzerine kuruludur.¹¹

Weberci tanıma göre, farklı olmalarına rağmen, karizmatik liderliğe örnek olarak tarihsel iki şahsiyet olan Alman Nazi lideri Adolf Hitler ve Fransa'da Beşinci Cumhuriyet'in kurucusu sayılan General Charles de Gaulle verilebilir. 1961 Nisanında, Fransa'nın işgal ettiği Cezayir'de kendisine başkaldıran generallerin itaat etmelerini istediğinde, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki general üniformasını giymiş, böylece kendisine karşı duran asker ve üst rütbeli subaylara Fransa'nın seçilmiş bir sivil Cumhurbaşkanı olarak değil de yirmi bir yıldır ulusal meşruiyetin temsilcisi General Charles de Gaulle olarak hitap etmiştir. General Charles de Gaulle aristokrat bir aileden gelmediğinden, kendisinin toplumsal meşruiyeti bunca yıldır temsil ettiğini belirtmesi, bu otoritesini akılcı ya da geleneksel düzene değil karizmatik egemenliğe dayandırmasından kaynaklanır. Daha önce de belirtildiği gibi, karizmatik lider olağanüstüdür ve aynı şekilde toplumun bu kahraman ve örnek kişiliğe gösterdiği bağlılık da olağanüstüdür.¹²

Sosyoloji bilimi, karizmatik egemenliğin değişim sürecini de çözümlenmiştir. Buna göre, gündelik hayat ve alışılmışın dışında olan olağanüstü, doğaüstü kavramlar zamanla yıpranır. Buna bağlı olarak karizmatik otorite de güncelleşmediği sürece yıpranarak etkisini kaybeder. Nihayetinde olağanüstü nitelikler atfedilen karizmatik liderin ortadan kalkmasıyla, karizmatik egemenliğin sona ermesi ya da karizmatik temele dayalı rejimlerde bu sorunun ortaya çıkması halinde, çözüm olarak Weber, böylesi durumlarda karizma-

¹¹ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s. 386.

¹² Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, s. 386-7.

tik otoritenin en büyük sorunu olan iktidarın sürdürülmesi problemini çözen yöntemler tipolojisini ortaya koyar. Karizmatik liderin yerini alacak kişinin, liderin kurmaylarınca seçilebilir, sonra toplum tarafından benimsenir. Karizmanın, aileden birine miras yoluyla ya da kan bağı yoluyla kalıtsal olarak geçtiği düşünülebilir. Bu durumda karizmatik otorite geleneksel bir otoriteye dönüşebilir, hanedanın malı olur. Bunun dışında karizma, olağanüstü veya dinsel bazı usullerle de aktarılabilir.¹³ Tarihteki Türk İslam devletlerinde görülen hakanların kutsallaştırılması da, bir kişiye değil de bir aileye aittir.

Sonuç: Karizmanın Sona Ermesi

Karizma ne denli güçlü olursa olsun, bir toplumun kalıcı kuralları onu bünyesinde eritir, geleneğin akılcılığının gücüne karşı direnemez. Sonuçta bireysel yani liderin şahsında kendini gerçekleştirdiği için, akılcı disiplinler bireysel eylemin önemini giderek zayıflatır. Toplumun devamlılığı gelenek ve akılcılığın sosyalizasyonuna bağlıdır, bu süreçte karizma sosyalizasyonun gücüne boyun eğer. Burada karizmayı zayıflatan ve ortadan kaldıran faktör, disiplinin rasyonel gücüdür. Disiplinin içeriği, alınan emrin tutarlı bir rasyonellik ve metodik bir uzmanlıkla tam olarak yerine getirilmesinden ibarettir, disiplini belirleyen çok sayıda insanın itaatinin rasyonel bir benzerlik taşımasıdır. Disiplinin en rasyonel türevi bürokrasidir, zira disiplin tek bir kahramana tapınma ve inanmanın, karizmatik liderin kişiliğine coşkuyla bağlanmanın ve onur, yetenek ve sanat gibi kişisel yeteneklerin öne çıkmasının yerine tekdüzeleşmiş ustalığın alışkanlığını ve davranış örüntüsünü koyar. Topluluğun devamı da bu şekilde sağlanır.¹⁴

Weber'in sosyolojisinde karizmatik hareketler, büyük tarihsel ve toplumsal değişme etkinliğidir. Karizmatik otorite başarılı olduğunda ve son bulana kadar, var olan toplumsal düzeni tamamen yıkan, insan etkinliğinin ani, karşı konulmaz yükselişidir. Ancak ka-

¹³ Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, s. 388.

¹⁴ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1987, s. 217-22.

rizmatik hareketler kalıcı değildir ve olamazlar, yani kendi doğalarından ötürü doğdukları anda yıkılmaya mahkumdurlar.¹⁵

Kaynaklar

- Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- Bottomore, Tom & Nisbet, Robert, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, çev. Mete Tunçay & Aydın Uğur, Ankara: Verso Yayıncılık, 1990.
- Fichter, Joseph H., *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Kızılcılık, Sezgin & Erjem, Yaşar, *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Konya: Göksu Matbaası 1992.
- Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme Kurumları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay & Derya Kömürçü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Outhwaite, William. *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, çev. Melih Pekdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul: Risale Yayınları 1990.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1987.

¹⁵ Tom Bottomore & Robert Nisbet, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, çev. Mete Tunçay & Aydın Uğur, Ankara: Verso Yayıncılık, 1990, s. 410.

